

Medryckande skildring av Antti Hackzell, statsminister i krigets slutskede

Martti Häikiö, *Hackzell. Karhunkaatajasta rauhantekijäksi* [Hackzell. Från björnfällare till fredsmäklare], 395 s. ill., Docendo, Jyväskylä 2020.

DET TIDIGARE MOSKVASÄNDEBUDET och utrikesministern Antti Hackzell (1881–1946), som utsågs till statsminister i fortsättningskrigets slutskede, är antagligen mest känd för det slaganfall han fick i samband med fredsförhandlingarna 1944. Efter vapenstillståndet mellan Finland och Sovjetunionen skickades en finsk fredsdelegation under ledning av Hackzell till Moskva. Tillsammans med de övriga deltagarna försvarsminister Rudolf Walden, generalstabschef Erik Heinrichs, generallöjtnant Oscar Enckell och medföljande experter tvingades Hackzell under betydande stress vänta i en vecka på att förhandlingarna skulle komma i gång. Först då Hackzell den 14 september meddelade den sovjetiska motparten att han var trött och ville återvända till Helsingfors för att delta i riksdagens plenum kom en kallelse till förhandlingar i Kreml samma kväll klockan 23. Före det drabbades den finska delegationsledaren emellertid av en hjärnblödning. Tillkallade ryska läkare kunde konstatera att Hackzell blivit förlamad på höger sida, och absolut vila i tio dagar påbjöds med tillhörande neurologiska undersökningar. Hackzells läkare, professor Heikki Pikkarainen, var två dagar senare på plats i Moskva men det var inte mycket han kunde göra. Patienten repatrierades så småningom till Helsingfors, men han återhämtade sig aldrig helt. En lång och framstående karriär var över. Drygt ett år senare var han död, 64 år gammal.

Martti Häikiö har skrivit en medryckande levnadsteckning över Antti Hackzell. Att biografien blir så givande beror i hög grad på att Finlands historia under Hackzells levnadsår var så mångskiftande. Kapitelindelningen är kronologisk. Periodiseringen är en blandning av personhistoria och Finlands historia. Det första huvudkapitlet omfattar kejsarens Ryssland åren 1881–1917. Sedan följer den dramatiska treårsperioden 1917–1920 med (ryska) revolutionen, självständigheten och inbördeskriget. Därefter läggs fokus på Hackzells tid som sändebud i Moskva 1922–1927. Lapporörelsen och Hackzells svenska kontakter som utrikesminister utgör nästa helhet, som på rubriknivå täcker åren 1930–1935. Därefter följer världs-

kriget 1939–1945, och – lite ologiskt – ett särskilt kapitel under rubriken fortsättningskriget. Biografins utförliga final börjar med ett kapitel där Hackzell utnämns till fredsregeringens statsminister den 8 augusti 1944. Fredsförhandlingarna i Moskva behandlas sedan utförligt bland annat utgående från sovjetiska avlyssningsrapporter som luftfartshistorikern, diplomingenjör Carl-Fredrik Geust har fått fram.

Den stora förtjänsten med biografen är Häikiös sätt att väva samman Antti Hackzells liv med olika skeden i Finlands historia. Personen Hackzell träder fram som en pliktrogen och familjekär man, men riktigt nära honom kommer man inte. Som ofta är fallet i biografier visar författaren sympati för sin huvudperson, i detta fall dock utan att förfalla till okritiskhet. Häikiö beskriver utan omsvep hur det gick till då valet av utrikesminister vid regeringsombildningen 1943 stod mellan Henrik Ramsay och Antti Hackzell. Den nya statsministern Edwin Linkomies valde Ramsay, som han ansåg vara snabbtänkt och beslutsam. Häikiö citerar Linkomies memoarer, där denne konstaterar:

Hackzell kände jag mycket väl men samtidigt som jag lärt mig högakta hans försiktighet hade jag irriterats av hans tröghet. Jag visste nog att han stod på den rätta sidan i aktuella utrikespolitiska frågor, men jag ansåg honom alltför långsam i den praktiska verksamheten.¹

Knappt ett och ett halvt år senare, efter brytningen med Tyskland, var det andra egenskaper som betonades. Häikiö konstaterar att det var tre personer med lång erfarenhet av Ryssland som då skulle lotsa Finland ur kriget: president Gustaf Mannerheim hade tjänat tre årtionden som officer i det kejsrerliga Ryssland, den nya statsministern Antti Hackzell hade likaså lång erfarenhet av arbete i Ryssland/Sovjetunionen, och utrikesministern Carl Enckell hade varit storfurstendömet Finlands sista ministerstatssekreterare i S:t Petersburg.

Anders Verner (Antti) Hackzell föddes i S:t Michel den 20 september 1881. Hans far Mathias (Matti) Hackzell var lärare i latin och senare rektor i den finskspråkiga skolan på orten, Mikkelin lyseo. Farfadern Kristian Hackzell var prost i Luumäki, medan farmodern Eloisa, född Carlborg, tillhörde prästsläkten Calonius. Modern Nathalie (Lilli), född Örn, beskrevs som glad och social och var aktiv i den lokala fruntimmersföreningen. Morfadern Robert Örn var borgmästare i Viborg, talman för borgarståndet vid lantdagen 1863, senator och även viceordförande för justitiedepartementet. Han erhöll geheimeråds titel och adlades 1876. Mormodern hette Augusta Sventorzetski.

1. Häikiö, *Hackzell*, s. 242; Edwin Linkomies, *I mitt lands tjänst. Minnen från statsministertiden 1943–1944* (Helsingfors 1974), s. 136.

Familjefadern Matti dog i en hjärtattack endast 43 år gammal, då familjens näst äldsta barn Antti var 12 år. Antti fick därmed tidigt lära sig att ta ansvar. Efter faderns bortgång hade familjen svårt att klara utkomsten, och modern Lilli fick ta tjänst som renskrivare på länsstyrelsen. Storebror Robert hade inte så lätt för sig i skolan men lyckades med lillebrors hjälp ta studenten. Två yngre systrar och en bror klarade sig bättre. Enligt Häikiö präglades hela Antti Hackzells liv av viljan att hjälpa sin familj och sin släkt. Han måste själv skapa sig en ställning, men han hade stöd av betydande släktnätverk livet igenom.

Antti Hackzell blev student år 1900. Han avlade juridisk examen 1906 i Helsingfors, men kom att tillbringa största delen av tiden före revolutionen i Ryssland. År 1911 grundade han en egen advokatbyrå i S:t Petersburg som verkade framgångsrikt fram till år 1917. Hackzell var också rättegångsbiträde vid finska passmyndigheten i S:t Petersburg. I samband med förvisningen av P. E. Svinhufvud till Sibirien 1914 arrangerade Hackzell resan österut så att det framtida statsöverhuvudet kunde åka bekvämt och inte med vanlig fångtransport.

Som väletablerad affärsjurist kunde Antti Hackzell som 32-åring i slutet av 1913 förlova sig med den 20-åriga Elsie Wolff, yngsta barn till den välbärgade affärsmannen, konsul Eugène Wolff och Adèle Julia, född Ekström. Följande sommar, kort före första världskrigets utbrott, ägde bröllopet rum.

Ryska revolutionen var en kaotisk tid för Hackzell då han måste avveckla sin verksamhet i S:t Petersburg. Under inbördeskriget anslöt han sig till den vita armén med administrativa uppgifter. Åren 1918–1920 var han landshövding i Viborgs län. Han tvingades dock avgå från den posten eftersom han ansågs visa för stor förståelse för flyende ryska emigranter, och han ersattes av riksdagens dåvarande talman, senare president Lauri Kristian Relander. Med Eugène Wolff hade Antti Hackzell ett nära samarbete i synnerhet efter att han lämnat Moskva 1927. Han hjälpte svärfadern bland annat i dennes ansträngningar för att bygga ett kraftverk i Vuoksen. Wolff och Hackzell gjorde också flera gemensamma resor i Europa i anslutning till Wolffs planer på att bygga en kvävefabrik. Vid sidan av sina politiska uppdrag var Hackzell under 1930-talet i huvudsak sysselsatt inom olika arbetsmarknads- och industriorganisationer. Han var vd för Arbetsgivarnas i Finland centralförbund 1936–1945 och han medverkade aktivt till den så kallade januariförlovningen under vinterkriget 1940. Enligt den godkände arbetsgivarna Finlands fackförbunds centralorganisation FFC som förhandlingspart. År 1939 invaldes Hackzell i riksdagen för Samlingspartiet.

Häikiö konstaterar att den stora grannen i öster i olika skepnader stod i fokus under hela Hackzells karriär: Först det gamla kejsrerliga Ryssland, sedan det revolutionära Ryssland med kaoset under revolutionen

och inbördeskriget, och därpå följande förhandlingar mellan det nya Sovjetunionen och det självständiga Finland, inklusive Hackzells tid som ambassadör i Moskva. Till sist fanns det Ryssland som Hackzell mötte som utrikesminister, statsminister och fredsförhandlare, då Stalins expansiva Sovjetunionen var motståndaren.

Författaren Martti Häikiö visar inget systematiskt intresse för språkfrågor, men på olika ställen i boken lyfts Hackzells goda språkkunskaper fram. Vi får veta att Antti Hackzell var ”helt tvåspråkig”. Hemma med hustrun talade han svenska, och det förblev hemspråket även med barnen och barnbarnen. Också i barndomshemmet i S:t Michel hade det talats svenska, även om moderns förstaspråk var tyska. Häikiö konstaterar på ett annat ställe i boken att Hackzell utöver finska och svenska talade ryska, tyska, franska och engelska, och att han därtill behärskade latin. Som utrikesminister 1932–1936 hade Hackzell i och med den skandinaviska orienteringen stor nytta av sin svenska. Intressant att notera är också Häikiös karakterisering av fredsdelegationen till Moskva 1944 som starkt finlands-svensk. Enligt Häikiö var september 1944 ”den här gamla elitens sista starka framträdande”. Därtill tillägger han att Antti Hackzell tillsammans med Rudolf Walden och Oscar Enckell tillhörde den lilla grupp (finländare) som i årtal hade arbetat i Ryssland och utmärkt behärskade landets språk.

För en noggrannare analys av språk- och kulturfrågor kan man konsultera Charlotta Wolffs bok *Edelläkävijät*, där också Antti Hackzell figurerar. Enligt Wolff är det åtminstone beträffande den ekonomiska eliten under slutet av 1800-talet ofta irrelevant att ställa olika språk mot varandra, och det är ofta till och med svårt att bestämma vilket modersmål olika personer hade. Mångspråkighet var länge normen.²

I mitten av Häikiös biografi ingår en intressant fotobilaga med sedvanliga porträtt på huvudpersonen och hans föräldrar, syskon, familj och andra bemärkta släktingar, som till exempel morfadern geheimerådet Robert Örn och morbrodern Werner Örn, som skrev Finlands första deckare *Min första bragd*. Hackzell finns på bild med olika delegationer bland annat som utrikesminister i Toivo Kivimäkis regering. På ett foto inför självständighetsmottagningen 1935 poserar han med hustrun och de fyra barnen, då 14–20 år gamla, alla i eleganta festkläder. Några sidor senare finns ett porträtt av den ende sonen, Martin, i fänriksuniform. Martin Hackzell stupade i fortsättningskriget 1942 i en ålder av 23 år. Det sista fotot från sommaren 1945 är taget på Laxpojo i Lojo. Antti Hackzell sitter i rullstol, bakom honom står Elsie och i famnen och framför sig har han fyra av barnbarnen.

2. Charlotta Wolff, *Edelläkävijät. Neljän suurkauppiassuvun tarina modernisoituvasta Suomesta* (Helsinki 2020), s. 229.

I slutet av boken ingår personuppgifter också om barnen. En intressant detalj är att de tre döttrarna alla gifte sig med herrgårdsägare, och att de två äldsta i boken tituleras *kartanon emäntä* (ung. herrgårdsfru): Kristina gifte sig med Adalbert van Gilse van der Pals på Laxpojo i Lojo, Karin med Nils-Östen Grotenfelt på Järvikylä i Jorois och Eva med Nils-Erik von Knorring på Fulkila i nuvarande Salo.

Tyvärr finns det en del störande tekniska brister i boken. När ett personregister ingår borde alla personer som nämns också finnas med. Nu saknas till exempel Wilhelm Wahlforss (s. 295). I litteraturförteckningen anges inte alla författare i bokstavsordning utan J kommer delvis efter K. På sidan 181 upprepas ordet ”toiveikkaasti” två gånger i samma mening och så vidare. Dessvärre är dessa fel så pass frekventa att de stör läsningen. Här kan man fråga sig vilket ansvar förlaget, Docendo, har i sammanhanget. Redigeringen borde ha varit noggrannare.

Det är lite svårt att bedöma den akademiska betydelsen av Häikiös biografi eftersom han inte i någon större utsträckning diskuterar sina rön i förhållande till tidigare forskning. I början av boken konstaterar Häikiö att Ryssland stod i fokus för Hackzells verksamhet under hela hans liv. I slutet av biografien konkluderar han däremot med bedömningen att Antti Hackzells största betydelse fanns i den utrikespolitiska omorienteringen mot Sverige 1935 samt i två händelser i fortsättningskrigets slutskede: då Finland med stöd av svenska löften om ekonomiskt bistånd vågade bryta med Tyskland i augusti 1944 och då det sovjetiska kravet på krigsskadesånd sänktes från 600 miljoner dollar till 300 miljoner dollar.

I biografien används på ett konsekvent och i och för sig noggrant sätt Statistikcentralens och Finlands Banks prisomräknare för att uttrycka gamla priser i dagens nivå, utgående från levnadskostnadsindex och olika valutakurser. Som ofta är fallet i historisk forskning ökar det inte nödvändigtvis förståelsen för vad varor och tjänster kostade förr i tiden jämfört med i dag. P. E. Svinhufvuds och hans sällskaps tågbiljetter uppges ha kostat 45 rubel då han förvisades till Sibirien, vilket anges som 145 euro i dagens prisnivå. Den jämförelsen säger inte så mycket. Relevantare vore att jämföra priset med till exempel en dagslön eller måltid vid samma historiska tidpunkt.

Som helhet är biografien över Antti Hackzell synnerligen läsvärd. Martti Häikiö har en flyende penna vilket i kombination med Hackzells mångsidiga karriär och dramatiken i Finlands historia gör att biografien blir något av en thriller. Även om läsaren har facit på hand är det för det mesta ett nöje att följa med den huvudsakligen kronologiska framställningen med Hackzell som centralfigur.

Richard Brander